

MASTERONDERZOEK

DE VORMGEVING VAN HET BURGERSCHAPS-ONDERWIJS II

Een onderzoek naar de relatie tussen de vormgeving van het burgerschapsonderwijs en de eigen schoolomgeving in het Nederlandse onderwijs anno 2019 in twee delen.

RUBEN VAN RIEL & HANNEKE TUITHOF

In het eerste artikel in de laatste *M&P* van het afgelopen jaar is de relatie tussen de vormgeving van het burgerschapsonderwijs en de schoolomgeving uiteengezet, alsook hoe deze relatie door middel van de ecologische systeemtheorie nader kan worden onderzocht.¹ In dit deel zullen de uitkomsten van de schoolanalyses worden besproken aan de hand van een voorbeeld per school om de vormgeving te typeren. Vervolgens wordt het assenstelsel nader toegelicht en worden de scholen hierin gepositioneerd.

SCHOOL A

De eerste school is een scholengemeenschap voor mavo, havo en atheneum in het midden van Nederland, met ongeveer 1.600 leerlingen en 140 docenten. In het Schoolplan van 2016 ligt de focus op innovatie van duurzaamheid, burgerschapskunde en eenentwintigste-eeuwse vaardigheden. Voor zowel leerlingen als medewerkers wordt *goed burgerschap* omschreven als het meedoen aan maatschappelijke activiteiten binnen en buiten de school, met als voorbeeld de maatschappelijke stage.

Maatschappelijke stage

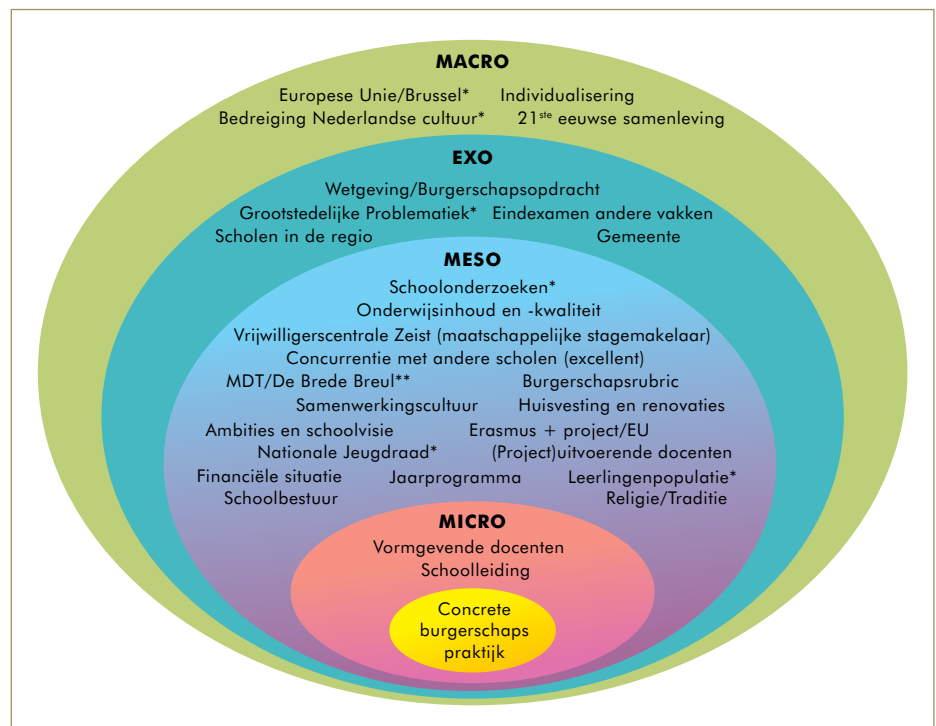
Vanuit persoonlijke overtuiging van de hoofdverantwoordelijken was er al vóór de wettelijke verplichting het plan om een maatschappelijke stage te organiseren. De verplichting werd, zeker gezien de subsidie per leerling, als een stimulans ervaren. De school werd opgenomen in

een convenant over de maatschappelijke stage en verbond zich daarmee aan een stagemakelaar.

Ondanks dat de stagemakelaar de instellingen en selectieprocedure organiseert, heeft de school wel invloed op de uitvoering. De hoofdverantwoordelijken zijn betrokken bij het selectieproces, onder-

houden contact met de instellingen en organiseren stagebezoeken door docenten. De schoolleiding ziet erop toe dat organisatie en uitvoering binnen de jaarplanning passen, er taakuren voor docenten zijn en de stagemakelaar wordt betaald. De stagemakelaar is een externe partij die de praktijk continueert, maar

Illustratie 1: Ecosysteem school A
Deze en de volgende illustratie is in samenwerking met illustrator en beeldredacteur Bram Dirven tot stand gekomen. De afgebeelde ecosysteem omvatten meer actoren dan in deze tekst besproken; zie hiervoor de scriptie waarnaar in het eerste artikel wordt verwezen.

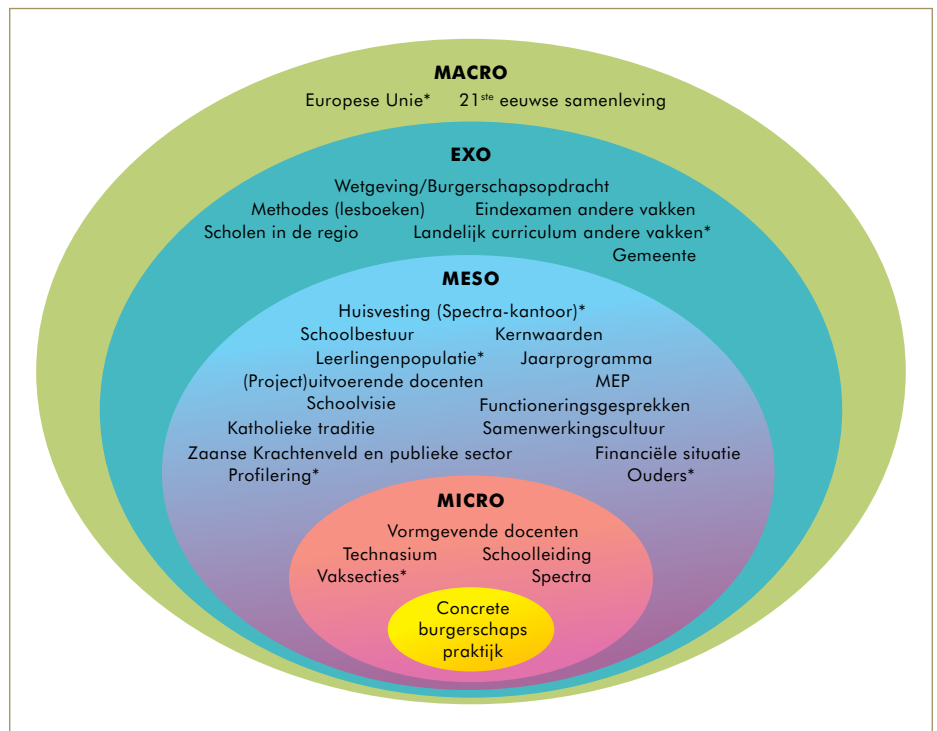
de school als geheel is meer afhankelijk van de stagemakelaar dan andersom. Gebaseerd op dit voorbeeld kan de vormgeving als volgt worden getypeerd. De school hanteert een brede, algemene burgerschapsdefinitie om inhoudelijk te kunnen focussen op kennis, vaardigheden en houding, waarbij de nadruk op sociale ontwikkeling en verantwoordelijkheid ligt. Organisatorisch krijgen de vormgevers ruimte om hun eigen ideeën te realiseren. De vormgeving en uitvoering zijn daarmee in grote mate gebonden aan de vormgevers op de school. Daarom zijn deze, net als de schoolleiding, die over de uiteindelijke uitvoering beslist, opgenomen in het microsysteem van de school (zie illustratie 1). In dit persoonsgebonden vormgevingsmodel werken zij redelijk los van elkaar en zoeken waar nodig zelf steun bij omgevingsactoren om de concrete burgerschapspraktijken te realiseren. Hierdoor kan er een brede variëteit aan omgevingsactoren ontstaan die een bijdrage aan de vormgeving kunnen leveren (zie de actoren in het mesosysteem).

SCHOOL B

De tweede school is een havo- en vwo-school in het noordwesten van het land en telt ongeveer 1350 leerlingen en 130 docenten. Het Schoolplan van 2016 stelt de ontwikkeling tot zelfstandige en verantwoordelijke wereldburgers in de eenentwintigste-eeuwse samenleving centraal. Meer concreet wil de school haar leerlingen leren om een actieve bijdrage aan de schoolgemeenschap en de omgeving te leveren.

Spectra

Spectrascholair is een schooleigen orgaan dat curriculaire en buiten-curriculaire activiteiten organiseert en verbindt en daarmee 'het kloppend hart van de school' is. De school onderscheidt zich daarmee van andere in de regio. Het is een van de kernwaarden in de schoolvisie en het wordt ervaren als de 'ideale kweekvijver' waar leerlingen sociale en organisatorische vaardigheden ontwikkelen en zelfstandigheid centraal staat. Leerlingen, veelal in samenwerking met docenten, organiseren verschillende activiteiten waaraan andere leerlingen kunnen deelnemen. Hierbij kan worden gedacht aan een Valentijnsactie en een kerstmarkt waarvan de opbrengsten naar een goed doel gaan. Deze dubbelrol van leerlingen

Illustratie 2: Ecosysteem school B

maakt dat onderwijspraktijken door de vormgeving, en vice versa, worden beïnvloed. Zodoende is Spectra opgenomen in het microsysteem (zie illustratie 2).

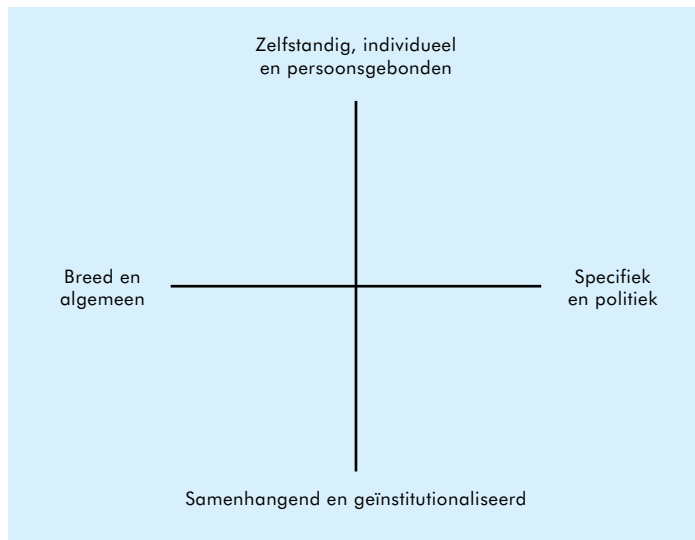
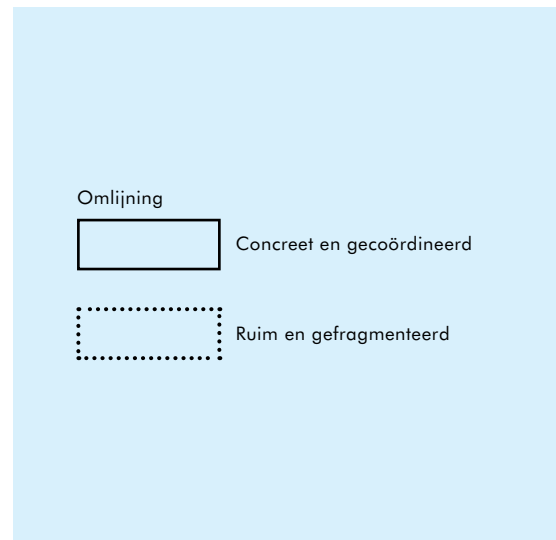
De vormgeving en uitvoering bestaat uit een aantal structuren die elk van invloed zijn op de vormgeving. Er is een docent met een halve aanstelling als Spectra-coördinator die toeziet op de haalbaarheid en relevantie van de activiteiten. Daarnaast zijn er ongeveer honderd leerlingen per jaar uit verschillende jaarlagen, eerstejaarsleerlingen en examenkandidaten uitgezonderd, actief in leerlingcommissies die verantwoordelijk zijn voor een eigen activiteit. Een aantal leerlingen verricht tegen een kleine vergoeding allerlei administratieve werkzaamheden ter ondersteuning van deze commissies. Spectra is via de jaarplanning en coördinatie verbonden aan de reizen en excursies georganiseerd door personeelsleden, waarbij de vaksecties verantwoordelijk zijn voor de vakinhoudelijke doelstellingen.

BURGERSCHAPSPERSPECTIEF

Het functioneren van Spectra is gebonden aan een aantal randvoorwaarden. Zij heeft haar eigen kantoor met voorzieningen waar leerlingen kunnen werken en overleggen. Ter organisatie van de activiteiten moeten de verschillende structuren contact opnemen met veelal particulieren in de omgeving. Deze groep

wordt daardoor in het mesosysteem van de school opgenomen (zie illustratie 2). De invloed van deze actoren wordt gestuurd door de jaarplanning en het beschikbare budget van de school. Dit vormt het kader voor de uitvoerders waardoor de invloed van actoren wordt gecoördineerd en het burgerschapsonderwijs wordt gecontinueerd.

De school hanteert een algemene burgerschapsdefinitie met de focus op een actieve bijdrage en verantwoordelijkheid van de leerling voor de school en haar omgeving. Vormgevers kunnen verschillende omgevingsactoren opnemen, maar hun invloed wordt door de concrete en gecoördineerde burgerschapsdefinitie gestuurd. De vormgeving en uitvoering zijn weliswaar persoonsafhankelijk, maar de kernwaarden, jaarplanning en het budget institutionaliseren de activiteiten. Er vindt een selectie plaats op basis van aansluiting bij de schoolvisie en de betaalbaarheid waar de schoolleiding op toeziet, vandaar de opnamen in het microsysteem (zie illustratie 2). Er is een soort van *survival of the fittest* waarin alleen de best aangepaste activiteiten doorgang vinden. Hoewel er binnen de school ook bedenkingen zijn of er met sommige activiteiten echt aan burgerschapsvorming wordt gedaan, hebben de praktijken een grote mate van samenhang.

VORMGEVINGSMODEL**EERSTE DIMENSIE BURGERSCHAPSDEFINITIE (SCHOOLVISIE)****TWEEDE DIMENSIE BURGERSCHAPSDEFINITIE (SCHOOLMISSIE)**

Schema 1: Schematische weergave vormgevingsmodellen en burgerschapsdefinities

SCHEMATISCHE WEERGAVEN

Hoewel de onderzochte scholen slechts twee mogelijke vormgevingen illustreren, is op basis daarvan bovenstaande schematische weergave opgesteld om de modellen en definities te kunnen kaderen en scholen daarin te positioneren (zie schema 1).

Alvorens nader in te gaan op de positionering zal dit schema nader worden toegelicht. De vormgevingsmodellen op de verticale as zijn als volgt te onderscheiden. Aan de ene kant is er een sterk persoons- en/of vaksectie-gebonden vormgeving, gekenmerkt door een zelfstandige en individuele uitvoering. Aan de andere kant is er een geïnstitutionaliseerde en samenhangende vormgeving, waarin samenwerking en samenhang typerend zijn voor de uitvoering. De modellen representeren de invloed van de omgevingsactoren, maar zijn niet te begrijpen zonder en afhankelijk van de gehanteerde burgerschapsdefinitie van de school en/of haar vormgevers.

Deze burgerschapsdefinitie kent twee dimensies. Op de horizontale as is de eerste dimensie of schoolvisie weergegeven: hoe wordt burgerschap gedefinieerd? Deze omvat een brede en al-

gemene definitie, waarin sociale ontwikkeling en verantwoordelijkheid centraal staan, en een specifiek en meer politieke formulering, waarin de focus ligt op het politiek betrokken zijn.

De omlijning van een school karakteriseert de tweede dimensie of schoolmissie: hoe wordt de schoolvisie gerealiseerd? Er kan een ruime en gefragmenteerde definitie worden gehanteerd, de gestreepte omlijning, waarin de overtuigingen en visies van de vormgevers doorslaggevend voor de vormgeving en praktijk lijken. Een school kan ook een concrete en gecoördineerde definitie hanteren, de gesloten omlijning, waardoor de vormgevers binnen de richtlijnen van de school werken.

POSITIONERING

In schema 2 zijn de beide scholen gepositioneerd in het assenstelsel van schema 1. Beide scholen hanteren een bredere, algemene burgerschapsdefinitie, maar verschillen in schoolmissie en vormgevingsmodel. De gefragmenteerde definitie op school A maakt dat omgevingsactoren een grote mate van zelfstandigheid binnen en invloed op de vormgeving hebben; hun invloed wordt nagenoeg niet door de school gestuurd.

De concrete en gecoördineerde definitie op school B maakt dat omgevingsactoren in het burgerschapskader van de school worden opgenomen en veel meer een ondersteunde rol hebben. De invloed van omgevingsactoren in een persoonsgebonden vormgeving is in vergelijking met een geïnstitutionaliseerde vormgeving groot. Op school A wordt de steun van omgevingsactoren omarmd en op school B in de vormgeving opgenomen.

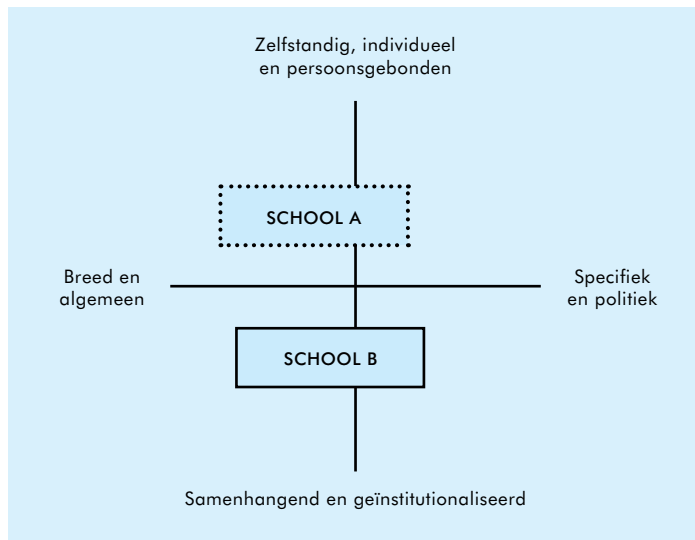
CONCLUSIE

Hoe de eigen schoolomgeving van invloed is op de vormgeving van het burgerschapsonderwijs, is afhankelijk van zowel de vormgeving als de definitie van de school. De vormgevingsmodellen geven aan hoe de vormgevers en omgevingsactoren zich tot de vormgeving verhouden. Dit lijkt samen te hangen met de schoolvisie en -missie.

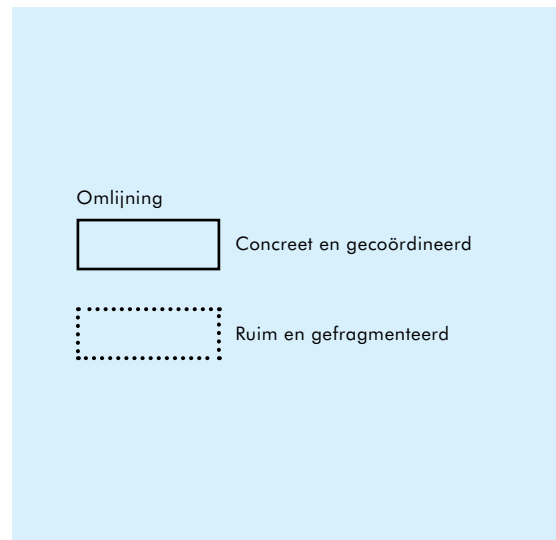
De verschillen tussen beide scholen maken duidelijk dat elke school haar eigen vormgeving en uitvoering heeft. Daaruit ontstaat niet alleen een breed palet aan unieke burgerschapsvormende programma's en projecten. Beide schoolsystemen laten zien dat er verschillende actoren in de omgeving aanwezig zijn.

VORMGEVINGSMODEL

EERSTE DIMENSIE BURGERSCHAPSDEFINITIE (SCHOOLVISIE)

TWEEDE DIMENSIE BURGERSCHAPSDEFINITIE (SCHOOLMISSIE)

Schema 2: Scholen in schematische weergave vormgevingsmodellen en burgerschapsdefinities

DILEMMA'S

Beide scholen kunnen een in praktijk werkbaar burgerschapsonderwijs realiseren, maar de vormgevers ervaren een aantal dilemma's. Een eerste dilemma betreft het weinig onderscheidende karakter van de brede burgerschapsdefinitie. Hoewel vormgevers benadrukken dat de algemene en politieke dimensie van burgerschap elkaar niet uitsluiten en vaak samengaan, wordt ertoe een onderscheid ervaren. Dit is weinig verrassend aangezien de burgerschapsopdracht zich op de pluriforme samenleving en op democratie en meningsvorming focust. Dit kan verklaren waarom scholen en/of vormgevers niet altijd goed weten wat er bereikt dient te worden en/of hoe dat moet gebeuren. Tegelijkertijd wordt vastgesteld dat van alles onder burgerschap kan worden verstaan en wordt er getwijfeld over wat daadwerkelijk burgerschaps(vormend)onderwijs is. Een tweede dilemma betreft een persoonsgebonden vormgeving en de schoolmissie die daarmee lijkt samen te vallen. Deze vormgeving en uitvoering kent het voordeel dat de vormgevers zelfstandigheid behouden en zij erkenning van hun bijdrage ervaren. Echter, door een persoonsgebonden vormgeving en

een ruime formulering van de schoolmissie, ontstaat er een palet aan burgerschapspraktijken die geen samenhang of overeenkomsten lijken te hebben, hetgeen in een onoverzichtelijk geheel resulteert.

DISCUSSIE EN VERVOLGONDERZOEK

Deze bevindingen sluiten deels aan bij de resultaten van eerder onderzoek. De Onderwijsinspectie concludeerde in 2018 dat scholen worstelden met de vormgeving van het burgerschapsonderwijs, maar dat de eigen schoolomgeving daarop geen invloed had.² Dit onderzoek maakt deze *worsteling* concreet en laat zien dat verschillende actoren op en rondom een school wel degelijk invloed hebben op de vormgeving en uitvoering van het burgerschapsonderwijs. Dit onderzoek verkent een ecologische systeemtheorie en de schematische weergaven als constructieve instrumenten om de vormgeving in beeld te brengen en een eventuele heroriëntatie te formuleren voor bijvoorbeeld onderwijsinnovatie. Juist door een school vanuit haar eigen context te analyseren, wordt het mogelijk om onderzoeksresultaten om te zetten in handelingen die betrekking hebben op de school zelf. Voor scholen

is het van belang dat zij hun definitie en visie op burgerschap scherp voor ogen houden en wanneer een verandering in de vormgeving en/of praktijk van het burgerschapsonderwijs wenselijk is, zij de impact van de definitie en visie niet uit het oog verliezen. ♦

Noten

1. Ruben van Riel en Hanneke Tuithof, *Burgerschapsonderwijs en zijn omgeving*, Masteronderzoek, in: M&P 2019 (50) nr.7, pp.18-21.
2. Onderwijsinspectie, *Toezichtkader actief burgerschap*, 2018, p.2.

Ruben van Riel is afgestudeerd in Geschiedenis: educatie en communicatie aan de Universiteit Utrecht en schreef aldaar zijn masterscriptie over het vormgevingsproces van het burgerschapsonderwijs. Hanneke Tuithof is als vakdidacticus werkzaam bij het departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht en was scriptiebegeleidster van Van Riel.